

LYTIES TAPATYBĖS RAIŠKA XX A. LIETUVIŲ AUTOBIOGRAFIJOSE

Sigita Kraniauskienė

Klaipėdos universitetas

Anotacija

Straipsnyje apibrėžiama, nagrinėjama socialinio lyties identiteto sandara. Aptariamas įvairių lyties sąvokų turinys, kur socialinė lytis (*gender*) suvokiama kaip socialinių praktikų rinkinys, o ne kaip socialinis vaidmuo. Aptariami lyties raiškos lygmenys. Jiems atskirti naudojamos netapačios sąvokos bei kategorijos: biologinės (mergaitė, jaunuolis, moteris ir pan.) ir socialinės lyties kategorijos (žmona, tėvas, brolis, senmergė ir pan.). Pasitelkus XX a. lietuvių autobiografijas, aiškinami socialinės lyties raiškos principai visuomenėje. Remiantis trijų kartų gyvenimo istorijų medžiaga, siekiama parodyti, kaip lyties santykių sandaros ir lyties režimai reguliuoja individualias socialines praktikas. Konkretų autobiografijų ištraukomis iliustruojamas socialinis lyties identiteto konstravimas šių socialinių praktikų pagrindu.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: socialinė lytis, lyties identitetas, identiteto konstravimas, socialinės lyties kategorijos, autobiografija, karta.

Abstract

The article focuses on the social structure of gender identity, exploring sociological concepts used to define gender identity performance on different structural levels. The critic of gender as a social role leads to the use of more appropriate concept, where gender is defined as a set of social practices. Different levels of gender practicing are displayed by dissimilar categories of sex and gender. This theoretical assumption is applied in the analysis of the autobiographies of Lithuanians in XX century. The autobiographical material exposes social principles of gender representations, how social structure and gender regimes organised individual practices as a ground for the construction of gender identity.

KEY WORDS: gender, gender identity, construction of identity, gender categories, autobiographies, generation.

Įžanga

Kas visuomenėje skiria vyrus ir moteris? Atsakymus yra pateikusi biologija, anatomija ir kasdienė gyvenimiška patirtis, tačiau visuomenę tiriantys mokslai negali išsamiai atsakyti į šį klausimą. Vienas pagrindinių atramos taškų, siekiant rasti skirtumus tarp lyčių, yra vizualus skirtubių nustatymas. Tačiau ir tai kartais negelbsti, turint galvoje įvairius „žaidimo lytimi“ atvejus. Kaip nustatyti, kuo skiriasi vyrai nuo moterų, kada mes jų nematome? Kaip galima tekste ar autobiografijoje, kur yra atskleistas žmogaus identitetas, išvelgti lyties skirtumus? Ar galima nustatyti autoriaus lytį, jei jis pamiršo pasirašyti savo autobiografiją? Kas leidžia spręsti, kad tai parašyta vyro ar moters?

Vis dėlto, perskaičius daugybę autobiografijų, net uždengus autorių vardus bei įvardžius, galima pasakyti, vyras ar moteris tai parašė. Lytis, greta žmogiškumo, yra viena pagrindinių kategorijų, kurios ribose žmonės mąsto apie savo gyvenimą. Ji yra pagrindinis tapatumo matmuo. Kas šiuo atveju yra lytis?

Lyties identitetas yra viena fundamentaliausių socialinio gyvenimo organizacinių formų, persmelkianti daugelį individualios ir visuomeninės raiškos, sąveikos ir egzistavimo sričių. Tai individo bruožas, lydintis jį visą gyvenimą. Tačiau neproblemiškas savo lyties suvokimas ir jos implikuojamos socialinės praktikos individualiame lygmenyje neretai tampa problema socialiniams tyrinėtojams, bandantiems aprašyti, nagrinėti ir konceptualizuoti šią sąvoką. Lyties identiteto konceptualizacija susijusi su socialinės sandaros ir veiklos analitine opozicija. Socialinis lyties identitetas, kitaip nei kartos identitetas, yra susijęs su stabiliomis binarinėmis opozicijomis ir nekintančia dviejų biologinių lyčių struktūra. Kartos identitetas tokio struktūrinio pagrindo neturi; jo ri-

bos nustatomos ne biologinių panašumų, bet bendros patirties, kuri kinta laikui bėgant, pagrindu.

1. Biologinis ir socialinis lyties aspektai

Nūdienos socialinius mokslus dominantis klausimas susijęs su performatyvumu lyties aspektu – lyties raiška visuomenėje. Stengiamasi apibrėžti ir atskirti tai, kas yra menamai fundamentalu, nuo to, kas kinta. Biologinė lytis, kaip biologinė determinacija, atskiriama nuo socialinės lyties, kaip normatyviai sukonstruotos institucijos. Biologinės lyties determinacijos ir kasdienės lyties sampratos dažnai tapatinamos. Biologiniai skirtumai laikomi socialinių skirtumų atsiradimo pagrindu. Manoma, kad visuomenės sandara atitinka šiuos skirtumus. Kaip teigia H. Garfinkelis, C. Westas, D. H. Zimmermanas, Vakarų visuomenėse priimta kultūrinė lyties perspektyva vyrus ir moteris laiko natūraliomis ir viena-reikšmėmis skirtingomis būties kategorijomis, pasižyminčiomis skirtingais psichologiniais ir elgsenos polinkiais, kurie gali būti numatyti remiantis moterų ir vyrų reprodukcinėmis funkcijomis (Garfinkel, 1967; West, Zimmerman, 1987, p. 128). Minėtos šių visuomenių narių skirtybės traktuojamos kaip fundamentalios ir nuolatinės. Manoma, kad skirtumus palaiko darbų padalijimas į moteriškus bei vyriškus, dažnai aiškūs moterų ir vyrų nuostatų bei elgesio skirtumai. Tai yra vienas pagrindinių socialinės organizacijos bruožų. Kita vertus, kartais teigiama, kad determinacija taip pat yra socialinis konstruktas (Butler, 1999).

Australų sociologas R. Connellas, vienas žymiausių socialinės lyties ir vyriškumo tyrinėtojų, socialinę lytį supranta kaip *praktiką* (1987, p. 140; 1995, p. 35). Ši praktika, pasak jo, suskirstyta į atskiras socialines kategorijas, kurias įprasmina reprodukcinė-dichotominė biologinių lyčių struktūra: „Praktikos suvaržymų šablonai būdingi socialinių ryšių tinklui“ (Connell, 1987, p. 97–99). Tokiai minčiai pritaria ir kiti sociologai. Pavyzdžiui, C. Westas ir D. Zimmermanas pateikė išsamiai

apybraižą lyties sąvokos konceptualizacijos tema. Jie įsitikinę, kad socialinė lytis nėra bruožų rinkinys, kintamasis ar socialinis vaidmuo, bet tam tikrų socialinių veiksmų produktas (1987, p. 129). Socialinę lytį galima apibūdinti kaip socialinių praktikų visumą, kas mokslininkams leidžia kalbėti apie ją kaip apie socialinį identitetą. Tokia lyties samprata – *socialinė lytis kaip būdingų socialinių praktikų visuma* – ir vadovaujamosi šiame darbe. Pereinant prie konkrečios empirinės medžiagos analizės, būtina išsamiau apibūdinti socialinės lyties sampratą ir trumpai pristatyti kitas lyties suvokimo alternatyvas.

C. Westo ir D. Zimmermano manymu, socialinės lyties fenomeno sandaros ir veikimo principų analizėje galima išskirti tris netapačias, bet su lytimi susijusias sąvokas: *biologinę lytį (sex)*, *biologinės lyties kategorijas (sex category)* ir *socialinę lytį (gender)*.

Biologinė lytis apibrėžiama taikant biologinius diferenciacijos kriterijus, pagal kuriuos populiacija skirstoma į vyriškos ar moteriškos lyties individus. Reikšmingi lytinės diferenciacijos bruožai yra lyties ir reprodukcijos organai, morfologinė kūno sandara, genetinė sandara, hormoninės apytakos sistemos ir pan.

Biologinės lyties kategorijos individams priskiriamos *nominaliai*. Atsižvelgiant į paminėtus biologinės lyties kriterijus, biologinės lyties kategorija (*vyras* arba *moteris*) kasdieniame gyvenime nustatoma ir palaikoma socialiai būtiniais identifikaciniais pasirodymais, demonstruojančiais asmens priklausomybę tam tikrai lyties kategorijai. Šiuo požiūriu biologinės lyties kategorija leidžia nuspėti biologinę lytį ir dažnai yra jos „igaliota“. Tai reiškia, kad vyras ar moteris kasdieniame gyvenime atpažįstami socialiai ir simboliškai, nesigilinant į biologinius kūno sandaros ypatumus. Biologinės lyties kategorijos yra *vyras, vaikinai, berniukas, moteris, mergina, mergaitė*.

Dažniausiai biologinės lyties kategorijos priskyrimas atskiram individui yra teisingas, t. y. stebėtojas teisingai įvardija individo biologinę lytį, ir tai nesukelia jokių nesklaidumų kasdieniame gyvenime. Tačiau biologinės lyties ir biologinės lyties kategorijos distinkcija verčia atkreipti dėmesį į tai, kad biologinė lytis ir biologinės lyties kategorija kartais gali nepriklausomai varijuoti. Yra įmanoma siekti priklausyti biologinės lyties kategorijai net tada, kai trūksta su ja siejamų biologinės lyties kriterijų. Ryškiausi tokio siekimo pavyzdžiai būtų transvestitai ir transeksualai, kurie sąmoningai siekia nominalaus „kitalytiškumo“, kitos biologinės lyties kategorijos nei jų biologinė lytis. Klasikinė šio reiškinio sociologinė studija yra H. Garfinkelio atliktas biologinę lytį pakeitusio asmens Agnes tyrimas, kuriame aprašomi socialiniai biologinės lyties transformacijos mechanizmai (Garfinkel, 1967, p. 116–186).

Socialinė lytis, priešingai nei biologiniai klasifikacijos kriterijai ir jų socialinė ekspozicija, yra socialinė veikla. Tai situacinis elgesys, valdomas normatyvinių sampratų, įvardijančių, kokie veiksmai ir nuostatos yra tinkami ir priimtini konkrečiai biologinės lyties kategorijai (West, Zimmerman, 1987, p. 127).

Situacinį socialinės lyties aspektą geriau atskleidžia R. Connello pasiūlyta *socialinės lyties kategorijos* (angl. *gender category*) sąvoka (1987). Socialinė lytis nėra vienuose praktika. Skirtingose socialinės sąveikos situacijose ji atsiskleidžia skirtingais būdais, kuriuos galima įvardinti kaip netapačias rūšines sąvokas arba kategorijas, t. y. nominaliai jos įvardijamos skirtingai. R. Connellas pabrėžia šių kategorijų socialinę kilmę – jos atsirado socialinės sąveikos dėka. Jis neginčija ir kito svarbaus fakto, kad socialinės lyties kategorijos konstruojamos laikantis biologiškai determinuotos dichotominės lyčių tvarkos. Šių kategorijų skaičius gali svyruoti nuo poros iki keliasdešimties, bet, kaip teigia R. Connellas, joms visoms būdinga aiški *vyras/moteris* tvarkos sandara. Taigi socialinės lyties kategorijos kasdieniame gyvenime reprezentuoja ir socialinę dichotomiją. Socialinės lyties kategorijų pavyzdžiai yra *tėvas, vyras (sutuoktinis), žmona, mama, žentas, gėjus, viengungis*. Šiais atvejais visada bus aišku, apie kurią iš dviejų lyčių kalbama (C. Westo, D. Zimmermano ir R. Connello lyties sąvokos bei jų pavyzdžiai apibendrinti 1 lentelėje).

Šiuolaikinės socialinės lyties teorijos akcentuoja tai, kad būti tam tikros socialinės lyties atstovu ne visada reiškia gyventi pagal normatyvines moteriškumo ar vyriškumo sampratas. Nors lytis yra įkūnyta, individualiuose veiksmuose ji atsiskleidžia socialinių praktikų bei reprezentacijų dėka. Atlikdamas tam tikras socialines praktikas asmuo visada pateikia savo elgesį vertinti, šiame procese labai paisoma socialinės lyties taisyklių. Tai rodo vartojant, R. Jenkinso terminus, dialektinę identifikacijos ir socialinės kategorizacijos sąveiką (1996). Taigi socialinė lytis socialinės sąveikos požiūriu yra fundamentali veikla, kurioje dalyvauja ir visuomenė. Visada bus kuriamos tokios socialinio veiksmo sąlygos, kurios leis egzistuoti savitoms socialinės lyties praktikiams. Perfrazuojant R. Connella, galima būtų pasakyti, kad visuomenėje nuolatos vyksta institucionalizacijos procesai, sudarantys tam tikrų ciklinių socialinės lyties praktikų egzistavimo galimybes.

Lyties identiteto termino aptarimas būtų neišsamus, jei atmestume *lyties vaidmenų* (angl. *sex roles*) temą, kuri tiesiogiai susijusi su struktūriniu socialinio identiteto tvarka. Galima pagrįstai klausti, kodėl sociologinėje analizėje naudojama gana sudėtinga *lyties kategorijų* bei *praktikų* koncepcija, o ne daug paprastesnė ir aiškesnė *lyties vaidmenų* sąvoka? Normatyvinės socialinių vaidmenų teorijos, kurios sociologijoje išpopuliarintos struktūrinio funkcionalizmo atstovų penktajame–septintajame XX a. dešimtmečiuose, teigia, jog egzistuoja baigtiniai lyties vaidmenų ir lūkesčių rinkiniai, struktūruoti biologinės lyties pagrindu (Connell, 1995, p. 1–3).

Ši pozicija kritikuotina už redukcionizmą. Redukuojant socialinę lytį į fiksuotą psichologinių bruožų rinkinį ar vieningus „kintamuosius“, užkertama galimybė rimtiems svarstymams apie tai, kaip naudojama atskiroms visuomeninės patirties sferoms struktūruoti (Stacey, Thorne, 1985, p. 307–308). R. Connello teigimu, socialinėje sąveikoje socialinės lyties kategorijos nėra iš ank-

Lyties sąvokos bei jų turinys

Autoriai	Sąvokos	Biologinis vyras ♂	Biologinė moteris ♀
C. West D. Zimmerman	Biologinė lytis	XY, sėklidės	XX, kiaušidės
	Biologinė lyties kategorija	Berniukas, vaikas, vyras	Mergaitė, mergina, moteris
R. Connell	Socialinės lyties kategorijos	Tėvas, vyras (sutuoktinis), žentas, gėjus, sūnus, viengungis, kt. tradiciškai vyriškumą pažyminčios (biologiniu pagrindu suformuotas vyriškas savybes: jėgą, viešpatavimą, racionalumą) socialinės kategorijos, pasižyminčios hegemoniško vyriškumo normatyvumu	Mama, žmona, lesbietė, dukra, sesuo, senmergė, dirbanti moteris, vieniša motina, kt. tradiciškai moteriškumą pažyminčios (biologiniu pagrindu suformuotas moteriškas savybes: nuolankumą, rūpinimąsi kitais ir pan.) socialines kategorijos, pasižyminčios subordinuojamo moteriškumo normatyvumu

sto nustatytos, bet konstruojamos joje. Galima šią mintį praplėsti pasitelkiant C. Westo ir D. Zimmermano pastebėjimą, kad šiuolaikinėje Vakarų visuomenėje socialinė lytis neturi specialaus struktūrinio ar pozicinio konteksto, kurį implikuotų *lyties vaidmenų* sąvoka. Socialinė lytis atsiskleidžia tik konkrečiose situacijose, todėl autoriai lyties raiškos kontekstus vadina *situaciniais* (West, Zimmerman, 1987, p. 129). Remdamiesi šiais argumentais teoretikai siūlo ne normatyvinę *lyties vaidmens* sampratą, bet daug produktyvesnę sąvoką, kuri numato ne užbaigtą ir ribotą vaidmenų rinkinių struktūrą, bet tokią, kurios ribos visą laiką nustatomos socialinės sąveikos ir institucionalizacijos procese, remiantis dichotominiu dviejų lyčių koegzistavimo principu. Tokiomis procesinėmis struktūromis dabartiniai sociologai laiko aukščiau minėtas socialines lyties kategorijas (Connell, 1987; West, Zimmerman, 1987).

2. Lyties režimai ir socialinės praktikos

Socialinės lyties kategorijos dalyvauja visuomenėje vykstančiame identifikacijos procese – kategorizuoja individus. Nominalios kategorijos struktūroja individų socialines praktikas pagal bendrą dviejų lyčių tarpusavio priklausomybės principą, kurį R. Connellas vadina kultūrine opozicija ir socialine skirtybe. Remiantis šiuo principu teigiama, kad *vyriškumas* ir *moteriškumas* yra racionalios sąvokos, prasmingos tik kai sąveikauja. Socialinės lyties kategorijos ir praktikos kuriamos institucinėje erdvėje, kur plėtojasi dviejų lyčių santykiai, egzistuojantys visų tipų socialiniuose institutuose, o ne tik, kaip įprasta manyti, šeimoje. Kartais socialiniai lyčių santykiai bei ryšiai, R. Connello teigimu, gali būti ne pati svarbiausia struktūra institute, bet, be jokios abejonės, viena pagrindinių. Socialinių lyčių santykių ir ryšių struktūrą R. Connellas vadina *socialine lyčių tvarka* (Connell, 1987, p. 120). Socialinė lyčių tvarka, pagrįsta dviejų lyčių egzistavimu ir jų abipuse priklausomybe, išlieka nepaisant kintančio demarkacijos turinio skirtingose visuomenėse skirtingais istoriniais laikotarpiais. Konkrečiu istoriniu momentu socialinių lyčių santykių eigos forma atskiruose socialiniuose institutuose reiškiasi kaip *socialinis lyčių režimas*. Kiekvieno instituto nariams būdingos praktikos, kuriomis konstruojamos

skirtingos moteriškumo ir vyriškumo kategorijos. R. Connello teigimu, kiekvienos socialinės lyčių tvarkos ar režimo pagrindiniai elementai yra trys struktūros: *darbo pasidalijimas, galios santykiai tarp vyrų ir moterų, cathexsis* (asmeninis emocinis prisirišimas).

R. Connellas pabrėžia, kad šiuose kompleksiniuose galios ryšiuose institucionalizuoti tam tikri *hegemoniniai vyriškumai* ir *pabrėžtini moteriškumai*. Abi socialinės lyties, kaip socialinės praktikos, gali būti sujungtos į daugelį socialinių kategorijų. Šios kategorijos tam tikru laiku ir tam tikroje vietoje yra savito kultūrinio turinio, kurį suteikia konstrukcija. Ji, anot R. Connello, yra konkretaus turinio suteikimas socialinei kategorijai, nustatant savitus skirtumus bei santykius tarp šios ir kitų socialinių kategorijų, patvirtinant kategorijos narių interesus, kurių pagrindu gali būti nustatytas identitetas bei organizuota veikla (1987, p. 137). Pavyzdžiui, R. Connellas atmeta *patriarchato*, kaip universalaus fenomeno, sąvoką ir nemano, kad ja galima apibūdinti ir paaikškinti visus galios ryšius tarp socialinių lyties grupių (t. y. vyrų ir moterų). Jo teigimu, vietoj *patriarchato* sąvokos reikėtų vartoti analitiniu požiūriu tikslesnį *hegemoninio vyriškumo* terminą. R. Connello manymu, tai dominuojantis vyriškumas. Jį visuomenėje padeda išsaugoti keturios galios struktūros: institucionalizuotos prievartos hierarchijos ir darbo jėga (pvz., policija); sunkiosios pramonės, aukštųjų technologijų hierarchijos ir darbo jėga; valstybės planavimo ir centrinės kontrolės organizacijos; darbininkų klasės aplinka, akcentuojanti fizinį tvirtumą ir vyrų lyginimą su mechanizmais.

Ši R. Connello pateikta socialinės lyties konstravimo koncepcija taikyta nagrinėjant lyties identitetą XX a. lietuvių autobiografijose. Tyrime siekiama nustatyti, *kokios* institucionalizuotos moteriškumo ir vyriškumo kategorijos pasirenkamos, kokiomis kasdienėmis praktikomis instituciniame lygmenyje – šeimos, švietimo, darbo institutuose – konstruojamas vyriškumas bei moteriškumas. Darbe laikomasi principinės pozicijos, kad socialiniai lyčių režimai struktūroja kasdienes socialines praktikas šiuose institutuose. Domimasi tomis kasdienėmis praktikomis, kurios susijusios su socializacija ir asmeniniais santykiais.

3. Socialinio lyties identiteto šablonai trijų kohortinių kartų gyvenimo istorijose

Nagrinėjant lyties identiteto nustatymo ypatumus XX a. lietuvių autobiografijose atsižvelgta į laiko matmens įtaką autorių susivokimui. Laikas – fundamentalus žmogaus gyvenimo matmuo, kuris įgyja jam būdingas socialines prasmes, kurios tiesiogiai veikia identiteto nustatymo procesą. Laikas struktūroja identiteto sklaidą individualioje gyvenimo eigoje – skirtingais individo amžiaus tarpsniais ir realių istorinių įvykių kontekste.

Statistinis autoriaus amžiaus kintamasis yra daugia-reikšmis, turingas sociologinis faktas, nurodantis skirtingus žmogaus socialinio identiteto atvejus. Amžius nusako asmens narystę tam tikrame institucionalizuotame asmens gyvenimo tarpsnyje, kuris yra savitas, pasižymi tam tikru socialiniu instituciniu režimu (elgesio normos, formalios socialinių vaidmenų rinkinio taisyklės, savitos socialinės praktikos bei lūkesčiai jų atžvilgiu). Amžius nurodo asmens priklausymą konkrečiam istoriniam laikotarpiui, turinčiam politinį, istorinį, ekonominį, kultūrinį bei socialinį pavadinimą bei turinį. Iš žmogaus amžiaus galime sužinoti, kokias socialines transformacijas ir kuriuo savo gyvenimo metu jis patyrė. Būtent ši patirtis sociologų yra laikoma savito asmens tapatinimosi ir tapatinimo su kitais individais, patyrušiais šiuos įvykius tame pačiame gyvenimo tarpsnyje, pagrindu. Tokio socialinio identiteto pagrindu apibrėžiamas savitas socialinis junginys visuomenėje – kohortinė karta/ generacija (Pilcher, 1995, p. 23; Riley, 1998; Miller, 2000, p. 30).

Mes nagrinėjame, kokį lyties identitetą apibūdina skirtingo amžiaus, t. y. skirtingų kohortinių kartų, autoriai savo autobiografijose. Aptarsime trijų kohortinių kartų atstovų, gimusių 1910–1922, 1923–1944, 1945–1957 metais, gyvenimo istorijose konstruojamo lyties identiteto šablonus.

4. Pirmos (1910–1922 m.) kartos lyčių identiteto šablonai

Pirmos (1910–1922 m.) kartos moterų identitetas nustatomas pasitelkiant tradicines motinos/ žmonos/ namų šeimininkės socialines kategorijas, suponuojančias tam tikrą socialinį lyčių režimą santuokos bei šeimos institutuose – patriarchalinę moters subordinaciją.

1920 metais gimusi moteris prisimena savo motinos skundus:

Atsiklaupusi prieš tėvą ant kelių maldavo leisti mokyti toliau. Juk lėšų tikrai būtų užtekę. Tačiau tvirtas lietuvis ūkininkas buvo švenčiausiai įsitikinęs, kad merginą mokslas tik ištvirkina. Nors ją mylėjęs iš visų vaikų labiausiai už jos darbštumą, tačiau guodė, jog suras jai gerą vyrą, būtinai ūkininką, sustatys trobesius, padarys gyvenimą puikų ir be mokslo. Tačiau planai apsivertė, mirus tėvui. Pati motina išsirinko sau vyrą, ir ne ūkininką, o netoliese dirbusį kaimo mokyklos mokytoją.

Greta šios „autentiškos moters“ atsiranda nauja *inteligentės/ išsilavinusios* moters kategorija, numatanti tam

tikras modernias socialines praktikas: mokslo siekimą, tautos švietimą (pasireiškiantį pedagoginės profesijos pasirinkimu). Ši socialinė lyties kategorija nėra dominuojanti, dažnai net konfliktuoja su „autentiška moterimi“, bet nuosekliai papildo socialiai apibrėžiamą moteriškumą autobiografijose. 1919 m. gimusi autorė rašo:

Mūsų šeimoje atsitiko priešingai negu buvo norėjęs mano tėvas. Iš berniukų tik vienas tapo pamokytu, o mergaitės visos trys veržėsi į gyvenimą ir tapo pedagogėmis. <...> Nors man buvo skirta tapti siuvėja, nes didelei šeimai daug lėšų reikėdavo apmokėti už šį darbą.

Nuosekliai jungiamos dvi socialinės lyties kategorijos: nauja – išsilavinusi moteris ir tradicinė – motina/žmona/namų šeimininkė, leistų teigti, kad kuriamas naujas moteriškumo modelis – *miestietė*.

Šios kartos moterys pradeda mąstyti ir apie partnerystės santykius santuokos bei šeimos institutuose. Prieš tai cituota moteris atskleidžia savo lūkesčius partnerio atžvilgiu:

<...> jo išdidai laikysena prieš kaimiečius nebuvo patraukli ir intymesnė draugystė neužsimezgė. <...> Į savo ateities svajonių vainiką, po poros naktų panašaus sapno, įpyniau nuoširdų, paslaugų jaunuolį, brolio mokslo draugą, apie kurį brolis atsiliepdavo ne kaip apie gerą, bet kaip geriausią žmogų. Dar gimnazijos laikais jis buvo sužavėjęs savo nuoširdumu, tolerancija.

Pirmosios kohortinės kartos vyro gyvenimo istorijoje apibūdinamas vyriškumas pasitelkiant herojiško vyriškumo modelį. Jo deklaravimas autobiografijoje tarsi demonstruoja ir palaiko XX a. pirmosios pusės kovų dėl nepriklausomybės Lietuvoje dvasią. Herojaus identitetas apibūdinamas atpasakojant kovos su neteisybe, skriaudžiamųjų gynimo ir pagalbos nelaimės ištiktiesiems temas, kuriose pasakotojas yra aktyvus veikėjas. 1913 m. gimęs autorius pasakoja:

<...> savo mokslo reikalus apleidau, nes padėdavau kitiems, žemesniųjų klasių, turtingesnių šeimų vaikams ruošti pamokas, o savo mokymuisi nei noro, nei laiko neliko. Todėl gavau dvi pataisas.

Pirmos kohortinės kartos vyrų biografijos atskleidžia dar vieną vyrams būdingą identiteto kūrimo modelį – savęs suvokimą savitoje socialinėje institucinėje erdvėje – viešajame gyvenime. Moterys, nustatydamos savo tapatybę, paprastai užsimena apie asmenines socialines praktikas tiek formaliuose, tiek neformaliuose intymumo bei partnerystės institutuose (šeimos, santuokos, draugystės – merginimo), o vyrai iš viso gali neįtraukti tokių praktikų į savo autobiografiją ar pateikti tik minimalias užuominas. 1913 m. gimęs autorius žmoną ir tris vaikus prisimena tik tada, kai turi daryti gyvybiškai svarbų sprendimą, susijusį ne tik su asmenine veikla, bet ir su šeimos instituto išlikimu. 1944 metais jis svarsto, ar trauktis į Vakarų su žmona ir trimis vaikais. Šia proga vienintelį kartą autobiografijoje pamini ir kitas moteris, atskleisdamas tik autentiškas jų praktikas (rūpestin-

gas gyvybės saugojimas), žyminčias tradicinę motinos kategoriją:

Mums [su žmona ir vaikais] važiuojant Kauno gatvėmis, keletas moteriškių krovė mums į vežimą maistą <...>. Mudu su žmona vos spėjome dėkoti geradarėms. Pagailo kauniškėms mūsų mažų vaikučių, o mes buvome giliai sujaudinti tokiu kauniškių moterų nuoširdumu. Iš vyrų tokio nuoširdumo nepatyrėme <...>.

5. Antros (1923–1944 m.) kartos lyčių identiteto šablonai

Antros (1923–1944 m.) kartos socialinę patirtį, praktikas bei identitetą paveikė ir nemaži struktūriniai pokyčiai šeimos institute. Silpnėja tėvo vaidmuo išlaikant šeimą ir tvarkant namų ūkį, kas lemia jo socialinės galios menkėjimą. Motina pradeda užimti centrinę poziciją, nes ji valdo namų ūkį, užtikrina šeimos egzistavimą.

Antros kohortinės kartos moterų biografijose svarbi tuo metu jau „neišvengiama“ moteriškumo kategorija – *dirbanti moteris*. Kategorija įvardijama veikla formaliai praplečia moters kompetencijos erdvę už tradiciškai egzistavusių ir jai įprastų šeimos ribų. 1936 m. gimusi autorė rašo:

Ir atsibundi naktį, šalto prakaito išpilta, galvodama, kad kažko nepadarei, nesuspėjai ir, svarbiausia, nesuspėsi. Gal? Bet keliesi ir eini <...>. Ir jei manęs šiandien paklaustų, kas gyvenime svarbiausia, atsakyčiau: šeima. Jeigu šeimoje viskas gerai sekasi, seksis ir darbe.

Tokia socialinė moters samprata lieka įsprausa į tradicinio darbo pasidalijimo tarp lyčių režimą, kuriame teisės vadovauti normatyviai priskirtos vyrui:

Nors daug ir sunkai dirbome, bet darbas mums atrodė kaip šventė. Bet kai gerai, tai ne ilgai. <...> [1959 m. ji paskiriama šios m-los direktore] Pradžioje nesutikau, bet vis tiek įkalbėjo. Labai man pavydėjo mokytojas P., nes pats tuo direktoriumi būti norėjo, bet negalėjo. Abu pergyvenom: aš kam paskyrė, o jis – kam nepaskyrė (1932 m. gim. moteris).

Dirbančios moters veikla realiame gyvenime prieštarauja tradicinėms moteriškoms praktikoms – moteriai reikia derinti dalyvavimą viešojoje darbo sferoje, rūpestį bei atsakomybę už šeimos buitį ir vaikų auklėjimą. 1928 m. gimusi moteris samprotauja:

Niekas nerokuoja ir nematuoja kaimo moters žingsnių... Atsikeli ko ne su saule. Ir vis bėgčiomis, vis skubėdama – nesuspėdama. Kartais taip pavargsti, kad norisi bent minutėlei nukristi po šakota obelimi... Bet kur tau: darbas kolchoze, šeima laukia pietų, šaukiasi gyvuliai... Šeimoje buvau vienintelė moteris, į kurią krypo visų akys, kai pilvas ima maršą groti, kai reikia švaresnio drabužio ar padoresnio megztuko, kojinių. Berniukai, grįžę iš m-los sesė kiek prižiūrėdavo, bet reikėjo ir jiems pamokas ruošti.

Šioje kohortinėje kartoje raiški *intelligentės* kategorija. Moteriškumas nukreiptas į save, o ne į kitų – tautos,

kaip ankstesnėje kartoje, lavinimąsi. Moterys švietimą suvokia ir kaip galimybę išsilaisvinti nuo fizinio darbo, kas leistų susiaurinti tuo metu itin išplėstas asmeninės bei visuomeninės atsakomybės ribas. Taip šios kartos moterims išsimokslinimas tampa jų vertės/ sumanumo įrodymu. Apibrėžiant tapatybę šis įrodymas pateikiamas atsakant į klausimą: *Ar tam aš baigiau institutą, kad lindėčiau tokiaame užkampyje?* (1939 m. gim. moteris).

Moterys, derinančios motinos, žmonos, namų šeimininkės ir dirbančios moters pareigas, galėtų būti apibūdinamos tuo metu nauja socialine kategorija – *tarybine moterimi*¹. Ši samprata suponuoja tradicinės ir šiuolaikinės moters tapatybių derinimą. Tarybinės moters kategorija sieja tokias socialines praktikas: stropus užduočių valdiškame darbe atlikimas; didžiausios darbų naštos šeimoje prisiėmimas, nuolatinė vaikų priežiūra, ištikimybė vyrui bei santuokos institutui. Intelligentės kategorija prieštarauja kai kuriems šio modelio komponentams. Ji nedera su santuokos bei šeimos institutuose vykdomomis tradicinėmis moters praktikomis, bet neprieštarauja išsiskyrusios moters kategorijai.

Šios kohortinės kartos moterų gyvenimo istorijose galima išskirti du socialinių lyčių santykių modelius, priskiriamus santuokos ir šeimos institutams: partnerystę ir patriarchalinę subordinaciją. Pirmoji apibrėžiama kaip bendras sprendimų priėmimas, bendradarbiavimas, partnerių savitarpio pagalba ir vienoda atsakomybė. Viena tos kartos autorė, ištekėjusi moteris, pasakoja apie savo draugą:

Padėjėją turėjau visur. [Jis plauna grindis, lygina drabužius]. Va kaip gerai būtų, jei turėtum tokį vyrą, ir grindis moka plauti, ir drabužius išlyginti, ar netiesa? Abu saldžiai nusijuokėm, pažvelgėm vienas kitam į akis ir pajutome jose ribą, kurią niekada nebus leista peržengti, o turėsime [...] susitikti tik kaip geri draugai (1928 m. gim. moteris).

Šis modelis dažniausiai lieka kaip idealus tipas, įgyjantis vertybės statusą. Realios moterų praktikos dažniausiai normatyviai nukreiptos į tradicinę patriarchalinę subordinaciją santuokoje ir šeimoje. Tiesa, šios kohortinės kartos moterys, kurdamos savo tapatybę, jau apima ir išsiskyrusios moters sampratą. 1925 m. gimusi moteris prisimena:

Išsiskyriau ir kodėl? Iš šono žiūrint lyg ir nebuvo priežasties: vyras negėrė. Mano manymu, skyrybos įvyksta dėl abiejų kaltės. Skyrybos vyko mano iniciatyva, nusprendžiau geriau gyventi su mažais vaikais, negu gyventi kartu.

Ši socialinė kategorija iš deviantinės formaliai tampa normatyvi. Jos vartojimas kuriant tapatybę rodo, kad išardomas tradicinis moteriškumo modelis.

Antros kohortinės kartos vyrų identitetas persmelktas pasirinkimo tarp ankstesnės – ikikarinės ir naujos – pokario sovietinės socialinės tikrovės diktuojamų socialinių elgesio modelių. Iš naujo permąstoma vyriška *šei-*

¹ *Tarybinės moters* kategorijos turinį nagrinėjo D. Marcinkevičienė ir R. Praspaliauskienė aptardamos moters įvaizdžio transformaciją moterų spaudoje 1975–1997 m. (1999, p. 62).

mininko socialinė kategorija. Tradicinė šeimininko samprata siejama su sumaniu, racionaliu ir atsakingu namų ūkiu, buities darbų organizavimu bei nuosavybės tvarkymu. „Naujojo šeimininko“ kategorija įvardijama kaip akivaizdus nukrypimas nuo tradicinio normatyvaus vyriškumo – negatyvus vyriškumas. Naujieji šeimininkai – sovietinių valdžios institucijų atstovai – apibūdinami kaip atmetantys tokį šeimos institute ir kaimo bendruomenėje funkcionavusį vyriškumo režimą, kuris numatė tradicinį amžiaus diktuojamą autoriteto/išminties įgijimo nuoseklumą bei hierarchiją. Apibūdinant *naujuosius šeimininkus*, dažniausiai akcentuojamas labai jaunas *viršinininkų* amžius. Jis tampa negatyvia savybe tada, kai autoriaus amžius panašus arba yra toks pat, kaip ir aprašomojo individo, bet sąveika tarp jų, kaip bendraamžių, vyksta ne tradiciškai lygiavertiškai, t. y. abu, būdami vienodo amžiaus, turi sukaupe savo amžiui būdingos praktinės patirties ir išminties, nuo kurių priklauso jų autoritetas. Tokiose situacijose paneigiamas tradicinis normatyvinis gerontokratinis vyrų socialinio statuso palaikymo principas.

Inteligento socialinė kategorija kuriama kaip pozityvi opozicija negatyviam vyriškumui, kuris siejamas su tradiciniu požiūriu neteisėtai įgyta socialine galia, gaunama ne išminties, kaip socialinės brandos ženklo, ir ne išsilavinimo, kaip socialinio statuso simbolio, dėka.

Dalis šios kohortinės kartos vyrų ima aptarinėti socialinius lyčių santykius santuokoje ir šeimoje. Greta tradicinio lyčių režimo šiuose institutuose, paprastai negvildenamo autobiografijose, aptariamas modernus – partnerystė, kuri tampa viena iš vyrų susivokimo ir identiteto kūrimo santuokoje bei šeimoje erdvių. Partnerystės sampratą šios kohortinės kartos vyrai sieja daugiausia su dialogu tarp partnerių: *Pasitaręs su žmona <...> nutariau vakarais pakartoti 7 klasės kursą*, – rašo 1931 m. gimęs autorius apie savo šeimyninį gyvenimą. Šis socialinis lyčių režimas numato tokių paternalistinių vyriškų praktikų, kaip atsakomybė už šeimą, rūpestis jos materialine gerove, akcentavimą. Greta šių vyro/ tėvo/ šeimos maitintojo socialinių kategorijų, į autobiografinį naratyvą inkorporuojamas ir romantiškas įsimylėjęlis. 1936 m. gimęs autorius taip aprašo savo gyvenimo epizodą:

Mes draugavom puikiai, nepamiršdami Dievo įsakymų, tai mūsų meilei, atrodė, nebus galo. Mylėjome vienas kitą tokia meile, kad ir apsaakyti negaliu <...> ir dabar aš negaliu įsivaizduoti kaip viskas atsitiko <...>, o supykde mus pikti žmonių liežuviai.

Čia kalbama apie intymumo su moterimi patirtį, kuri tampa įžanga į socialinę brandą. Ši kategorija siejama tik su gyvenimo tarpsniu iki socialinės brandos.

6. Trečios (1945–1957 m.) kartos lyčių identiteto šablonai

Šios kohortinės kartos moterys savo gyvenimo istorijose į kuriamą tapatybę įtraukia šias socialines lyties kategorijas: dirbančios moters, inteligentės, motinos, žmonos, išsiskyrusios moters. Dirbančios moters kategorijos kūrimo autobiografijose schema tokia: sunki

darbinės veiklos pradžia, asmeninės pastangos ir kitų – bendradarbių pagalba, asmeninė pergalė – geras pareigų atlikimas bei kompetencija. Svarbu, kad bendradarbiai šioje sąveikoje atlieka ne tik socializacijos agento funkcijas, bet tampa ir iniciacijos į socialinę brandą bei profesinio identiteto suteikimo (priskyrimo darbo kolektyvui) subjektais. 1949 m. gimusi moteris taip aprašo savo darbinę patirtį:

Pradėjusi dirbti supratau, kad technikume manęs nieko neišmokė. Tiksliau, visko po truputį arba tą, kas nereikalinga, o konkrečiai nieko nemoku. <...> Pradedu mokytis dirbdama. Priskiria globėją. <...> Šį žmogų prisimenu tik gerai ir esu jam dėkinga. Pamažu pramokau, pradėjau dirbti savarankiškai. Daug dirbau, atėjo pripažinimas – II vieta <...> konkurse. Atsirado pasitikėjimas savo jėgomis. <...> pamažu „apsikūliau“: reikėdavo – ginčydavausi išsijuosus arba... taisydavau. Buvau gana nedrąsi, dažnai reikėdavo save nugalėti.

Dirbančios moters kategorija nedominuoja šios kartos moterų kuriamose tapatybėse.

Intelligentės socialinė kategorija, pasižyminti tokia pat kaip ir antroje kohortinėje kartoje turiniu, išlieka opozicinė toms socialinėms praktikoms, kurios priskiriamos moteriai santuokos ir šeimos institutuose – motinai/ žmonai/ namų šeimininkei. Tokią situaciją aprašo 1949 m. gimusi moteris:

Universitetą mečiau. Gaila buvo skirtis su bendraminčiais, kolegomis, senuoju universitetu, bet ką padarysi. Nors ir labai noriu, bet visai neturiu sąlygų mokytis. Rodos, nesu viena, turiu draugių ir giminių, bet jie toli, todėl niekuo negali padėti. Jau ir taip išvykdama į sesijas veždavausi su savim vaikus. Bet taip galėjau daryti, kol jie nelankė m-los <...> be to, per visas nelaimes [...] prisidariau „skolų“, už kurias darbovietė nesumoka nei kapeikos. Taigi, iš ko trim pragyventi? Pamačiau, kad nėra prasmės badu marinti vaikus, nes jie visai nekalti. Kad aš, brandaus amžiaus sulaukusi, panorėjau būti „mokyta“.

Išsiskyrusi moteris šios kohortinės kartos moterų gyvenimo istorijose prisistato kurdamą savitą hegemonišką moteriškumą. Akcentuojama savarankiška, stipri moteris, vykdanči šeimoje ne tik tėvo, bet ir motinos funkcijas, kartu užsiimanti darbine veikla ir neretai – inteligentės praktikomis. Viena išsiskyrusi šios kartos autorė rašo:

Nešaukiu, nepuolu į isteriją, neverkiu ir negrasinu. Nieko nemaldauju ir nieko neprašau. Pirmą kartą gyvenime pasijutau stipri ir pasitikinti savimi, gero kai stipresnė už jį, savo „numylėtąjį“. Niekingas žmogau, per silpni tavo batai, kad galėtum mane į juodą purvą sumindyti. Nėra tokios balos, iš kurios aš negalėčiau pakilti (1949 m. gim. moteris).

Šios kartos moterys, aptardamos lyčių santykius santuokoje ir šeimoje, kitaip interpretuoja jų principus. Partnerystė šios kartos moterų biografijose apibrėžiama kaip

partnerių pažiūrų, gyvenimo stiliaus vienodumas/ panašumas bei suderinamumas. Šiame apibrėžime kategorizuojamas partneris, iš kurio reikalaujama būti socialiai subrendusiu, kas rodo laikotarpio socialinės tvarkos savitumą. Šie reikalavimai išryškėja 1949 m. gimusios autorės gyvenimo istorijoje:

Grįžo mano išrinktasis <...> Sužinojau, „kad ne apie tokią marčią svajojo jo tėvai <...> žinia paimti moterį su vaiku jis visada suspėsiąs, o dabar dar tegul pagyvena <...> Klausausi būsimą, ko gero jau buvusio vyro išvedžiojimų ir noriu paklausti: „Vyrai, kada jūs suvyriškėsit? Kada jums išaugo stuburas ir atsiras sava nuomonė?“

Akcentuojama intymių santykių svarba kuriant ir puoselėjant moteriškumą, tačiau tik formaliai institucionalizuoti šie santykiai yra priimtini. Tokie lūkesčiai lyg ir prieštarauja išsiskyrusios ar vienišos moters moteriškumo apibrėžimui.

Trečios kohortinės kartos vyrai savo gyvenimo istorijose kuriama tapatybę pateikia kaip socialinės brandos rezultatą. Jų įgyjamas savarankiškumas tampa pagrindiniu vyriškos tapatybės matmeniu. Savarankiškumas (dažnai nuo motinų subordinacijos) bei socialinė branda šiose gyvenimo istorijose pateikiami kaip skirtingi vyriškumo modeliai. 1945 m. gimęs autorius prisimena:

Na, o kai pranešiau šią naujieną savo mamai, tai ji pasakė, kad jei ženyšiuos be jos leidimo, tai aš daugiau jai ne sūnus. Tada jai buvo 18, man 19. Vestuvėse mama dalyvauti atsisakė ir aišku neleido dalyvauti nei vienam mano broliui. <...> Po vestuvių grįžome į mano „palėpę“, nunešėme dovaną mano mamai, bet ji mus išvijų, o dovana išskrido pro duris paskui mus, tą patį vakarą, kai mes jau miegojome, į kambarį įsiveržė mama ir pagriebusi žmonos aulinį batą mus gerai atidaužė, žmoną išvadino „gražiais“ žodžiais. Taip gavome iš mamos vestuvinę dovaną. Nuo pirmos dienos pas mamą gyvenimas buvo sunkus, taip iškentėję gal mėnesį išsitiesėme LTSR žemėlapi ir nutarėme, kur užsimerkęs pirštu pataikau, ten ir išvykstame gyventi.

Autoriai pasakoja, kokiomis socialinėmis praktikomis buvo siekiama savarankiškumo (tapti „tikru vyru“). Vieni deviantinėmis praktikomis (vagystės, korupcija) kuria vyriškumo kategoriją, kurią galima įvardinti kaip „romantiško plėšiko“ ir tokių vyriškų bruožų, kaip sumanumas, apsukrumas, sintezę. Kiti atmeta šias deviantines praktikas ir pasirenka legalų, normatyvinį socialinės brandos siekimą. 1945 m. gimęs vyras rašo:

Dar nesukakus 15 metų aš jau buvau pilnateisis darbo liaudies narys – plušėjau metalo dirbinių gamykloje, <...> pakilnojęs iki valiai sunkų laužtuvą, po darbo skubėdavau į vakarinę m-lą. Nelengva buvo suderinti mokslą ir darbą, bet taip reikėjo.

Šios kohortinės kartos autoriai susiduria ir su pirminės socializacijos agentų problema, lemiančia ir jų identiteto kurimo savitumą. Dalis jų perima transformuotą,

deviantinių praktikų pripildytą tėvo modelį, kiti ieško tą laikotarpį atitinkančio vyriškumo modelio už šeimos ribų. Tuo atveju svarbų vaidmenį atlieka vyresnieji bendradarbiai bei kariuomenė. Tai akcentuoja 1952 m. gimęs vyras:

Sutinku, ji [armija] nežmoniška, vietomis baisi, nieko gero neduodanti išsilavinusiam kultūringam jaunuoliui. Bet asmeniškai man tai buvo puikūs vaistai nuo nerūpestingo gyvenimo, sunki pradžia į vyriškumą. Žiauriomis, nužmoginančiomis priemonėmis seržantų mokykloje, prie Rygos, iš manęs labai greitai, forsuočiai, buvo daromas vyras.

Vyrų identitetas šioje kartoje kuriamas nuosekliai, įtraukiant savas socialines praktikas tiek profesinio užimtumo, tiek santuokos ir šeimos institutuose. Ten vykdomos socialinės praktikos, tampančios vyrų identiteto kūrimo pagrindu, aptariamoms skirtingų lyčių režimų kontekste: patriarchalinės subordinacijos arba partnerystės. 1945 metais gimęs vyras rašo:

Į pirmą vietą iškilo pareiga ir atsakomybė už savo šeimą. Jaučiau, kad neturiu moralinės teisės statyti savo asmeninius polinkius ir planus aukščiau šeimos interesų. Nors ir labai nenoriai reikėjo nusilenkti gyvenimo realybei, pamiršti savo ambicijas.

Išvados

Socialinės lyties identiteto išraiškos matomos kaip autoriaus minimos socialinės lyčių kategorijos bei praktikos. Jos priskiriamos tiek sau, tiek kitiems socialinės sąveikos nariams. Šių socialinės lyties identiteto elementų priskyrimas sau ir kitiems yra susijęs su legitimacija: autorius pateikia savo ir kitų vertinimus, ar socialinis lyties identifikacijos procesas vyksta pagal normatyvius visuomenės lūkesčius.

Istorinis laikas savaip koreguoja lyties identitetą. Skirtingose kartose lyties identitetas autobiografijose gali įgyti netapatų socialinį turinį. Jo sudėtinės dalys gali derėti, ar, atsiradus naujoms, prieštarauti viena kitai.

Tradicinis dualizmas – abiejų lyčių socialinių praktikų atskyrimas bei patriarchalinis priešpriešinimas – biografiniuose tekstuose pateikiamas kaip socialinė realybė ir autentiška tvarka. Šis atskyrimas turi imperatyvo galią ir yra socialinės tvarkos garantija bei identifikacijos pagrindas. Jis taikomas šeimos, santuokos bei profesinės veiklos institutams. Bet koks nukrypimas nuo šios tvarkos tik paryškina tradicinio socialinio lyčių santykių modelio griežtumą.

Vyrai autobiografijose pirmiausia save suvokia kaip aktyvų visuomeninės aplinkos dalyvį ir neatsiejamą jos dalį. Jų identifikacijos procesas siejamas su savęs realizavimu šioje sferoje. Vyrų gyvenimo istorijose nedaug vietos skirta intymiems asmeniniams bei partnerystės (heteroseksualios draugystės ir santuokos) santykiams aptarti. Socialinės tapatybės komponentai, sietini su šia sritimi, įtraukiami į lyties identiteto kūrimo procesą autobiografijose tik trumpam.

Moterys autobiografijose save pirmiausia suvokia per intymių santykių bei partnerystės institutų sukūrimą. Jų

tapatybės kūrimas remiasi saviraiška šioje srityje. Svarbus, bet nedominuojantis socialinio lyties identiteto komponentas moters gyvenimo istorijose yra jos darbinė/profesinė veikla.

Gauta 2005 01 20

Pasirašyta spaudai 2005 03 07

Spausdinti rekomendavo: doc. dr. A. Acus,
dr. A. Maslauskaitė

Literatūra

- Butler, J. (1999). *Gender Trouble*. New York: Routledge.
- Connell, R. W. (1987). *Gender and Power / Society, the person and sexual politics*. London: Polity Press.
- Garfinkel, H. (1967). *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
- Jenkins, R. (1996). *Social Identity*. London: Routledge.
- Marcinkevičienė, D., Praspaliauskienė, R. (1999). Moters įvaidžio transformacija moterų spaudoje 1975–1997 m. *Feminizmas, visuomenė, kultūra*. Red. kol. A. Žarnowska ir kt. Vilnius: VU leidykla, p. 61–67.
- Miller, R. L. (2000). *Researching Life Stories and Family Histories*. London: Sage.
- Pilcher, J. (1995). *Age and Generation in Modern Britain*. Oxford: Oxford University Press.
- Riley, M. W. (1998). A Life Course Approach: Autobiographical notes. *Methods of Life Course Research: Qualitative and quantitative approaches*. [Eds.] J. Z. Giele, G. H. Elder, Jr. Thousand Oaks, CA: Sage, p. 28–51.
- Stacey, J., Thorne, B. (1985). The Missing Feminist Revolution in Sociology. *Social Problems* 32: 301–316.
- West, C., Zimmerman, D. H. (1987). Doing Gender. *Gender and Society* 2: 125–151.

GENDER IDENTITY IN THE AUTOBIOGRAPHIES OF LITHUANIANS IN XX CENTURY

Sigita Kraniauskienė

Summary

The article explores transformations of the social meanings of gender identities in the context of major political, social and cultural changes in Lithuania in the XX century. The differences of the social construction of identities among distinct cohort generations are analysed in the institutional framework of family and professional occupation. The analysis reveals how gender is presented through distinct social categories in the life stories of persons of different age, how shifts the content of identity of the generations and how social forces shape it. Each historical period contributes something particular to gender identity and its social content varies in the autobiographies of different generations. Therefore, constitutional parts of gender identity sometimes can fit each other or be in conflict.

Researches on gender issues are quite common in Lithuanian sociology for the last few years. There is a lot of discussions about masculinities and femininities, gender identities; sociologists aim to confirm, to deny or to point a new demarcation of the social differences. An

academic discourse as well as public debates analyses social localisation of gender, democratisation of private/public sphere, openness of these spheres for both genders. Taking course into discussions about masculinity and femininity, limits of gendered dispositions, features of gendered social interaction during the last decade in Lithuania it is very valuable to understand what kind of “rules” operates at the level of social practices. It is worth to consider how social constructs of gender are structured by time, which localises identity processes in an objective reality of historical events and development of personal life at discrete stages of the life-course.

The models of social agency structured along lines of gender are institutionally transmitted to individuals as gender identities during the social interactions. Gender identity has its own ideology, strategies of social behaviour and interpersonal interaction.

Contemporary social sciences focus discussions on the performativity of gender – how masculine and feminine identities are performed in society. Social scientists are eager to define and distinguish more fundamental constituents of gender identity from historically changing and temporal features. Sex, as biological determinant, is distinguished from gender as socially constructed normative institution. Gender identity and sex are usually grasped as identical categories by lay people. Biological differences are reasoned as basic of social differences; and structural constitution of society corresponds to this fundamental division.

Australian sociologist R. Connell, one of the leading researchers on gender issues and masculinities, proposed to reason gender as a set of *social practices*. According to him, such gendered practices are organised alongside social categories, which makes sense for a dualistic and reproductive structure of sex division. The network of social relations is structured by constraining patterns of such gendered practices.

Gender in Western societies has not specific structural or positional context, which would substantiate the use of the concept of sex-roles. Gender takes its effect in particular situations, what leads many authors to talk about it as a *situational identity*. The situational aspects of gender are grasped by a concept of *gender category*, proposed by R. Connell (1987). Gender is not a homogenous practise. In distinct situations of social interactions it is displayed in particular ways, where different concepts or categories are used to describe gender; nominally it is defined differently.

Contemporary theories of gender stress a point, that the being of one gender does not always mean living according the normative conceptions of femininity or masculinity. Despite the embodiment of gender, in individual actions it is displayed through social practices and representations.

Such conceptualisation of gender affords to talk about it as social identity. Gender categories are used in the identification process in society, when individuals are categorised. Both genders as social practices can be organised into many social categories. In particular locality and during specific periods these categories are

filled with certain cultural content, which is maintained by gender construction. It, according to R. Connell, supplies a certain content to gender category through identification of its distinctions and relationship to other social categories as well as through interests' maintenance of the category's members, what gives a ground for identity organisation and common activities. Gender categories and practices are managed in the institutional fields, which develop gender relations. Gender relations are found in many social institutions, not only in family. In certain cases gender relations can be the essential structure of social institution, but not the dominant or vital one. R. Connell uses a concept of *gender order* to name such constellation and structure of gender relations. Gender order, which is based on the existence and mutual dependence of two sexes, remains stable despite changing divisional content in different cultures and certain historical periods. In particular historical time the patterns of gender relations' development on the different institutional levels work as *gender regimes*.

Above described concept of gender as *a set of social practices exercised during particular historical period* was used as a methodological tool to explore Lithuanian identities of XX century in the autobiographical materials.

The article includes biographical analysis of written autobiographies collected during the autobiographical competition "Story of My Life" in 1995. There was one of the first sociological attempts in Lithuania to analyse social facts and processes taking a qualitative approach of biographical method and using autobiographies as a data. 200 biographies were submitted for the contest. Mainly the Lithuanians (98%) wrote them. Women (75.6%) wrote the tree forth of them. The range of date births covered period from 1906 to 1983.

Topics of gender identity models as a possible subject for social research emerged during extended rea-

dings of the collected biographical data. At the beginning of the paper mentioned issues of Lithuanian sociology encouraged to focus attention to interrelation of gender and time.

Social representations of gender identity in the autobiographies are distinguished as particularly narrated social categories or practices related to men and women. The authors assign these representations to themselves as well as to the other participants of social interactions. Such assignment is closely connected with a social justification of the self and others, how gender identity construction corresponds to the normative expectations of society.

Traditional dualism – a division of gendered practices and patriarchal opposition of both genders – is presented as an authentic order or social reality in autobiographical texts. The division has an imperative power, secures social order, and serves as a background for social identity. Social institutions of family, marriage and occupation operate in accordance with the dualistic regime. Any deviation from the gendered social order consequently underlines a rigidity of established gender relations.

Males identify themselves as an active and natural member of social milieu. The identification process of males concerns the self-realisation in social sphere. Intimacy and partnership (heterosexual relations and marriage) as components of gender identity construction are poorly described in the life stories of males and are included as events of a definite stage of the life-course.

Females identify themselves through establishment and maintenance of the institutes of intimacy and partnership. Identity construction of females is based on the self-realisation in this sphere. Occupation and professional activity is another important and throughout going component of identity construction in the autobiographies, but not a dominant one.